

Ljiljana Dobrovšak

UDK 323.15(497.5=411.16)“1857/1918“

Izvorni znanstveni članak

Rukopis prihvaćen za tisak: 18. svibnja 2011.

BROJČANO KRETANJE ŽIDOVA NA PODRUČJU BJELOVARSKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE (1857. – 1918.)

Sažetak

U radu se iznose neki osnovni povijesni i statistički podaci o židovskoj zajednici u Bjelovarsko-križevačkoj županiji od 1857. do 1918. godine. U razdoblju pak od 1857. do 1922. godine imena i granice Bjelovarsko-križevačke županije mijenjali su se (Bjelovarska, posebno Križevačka, pa Bjelovarsko-križevačka i nakraju Bjelovarsko-bilogorska županija), kao i granice unutarnjih kotara, što donekle otežava istraživanje, tako da će naglasak u ovom prilogu biti na demografskim promjenama od popisa 1880. do 1910. godine. Iako su prvi Židovi na prostoru Bjelovarsko-križevačke županije zabilježeni vrlo rano, početkom 19. stoljeća, preciznija demografska izvješća mogu se pratiti tek nakon 1851., odnosno 1857. godine, i prvoga službenog popisa. Broj Židova od pedesetih godina 19. stoljeća pa sve do 1918. godine povećavao se iz popisa u popis (1857., 1880., 1890., 1900. i 1910.), tako da je 1910. godine na području Bjelovarsko-križevačke županije živjelo 2.406 Židova, od čega najviše u Bjelovarskome kotaru i gradovima Županije (Bjelovar, Koprivnica, Križevci). Na području Općine Berek živjelo je vrlo malo Židova, jedna-dvije obitelji, dok Podgarići Židovi nisu nikada nastanjivali.

Ključne riječi: Bjelovarsko-križevačka županija; popisi; Židovi.

Židovi u Hrvatskoj do prvog popisa 1857. godine

Židovi su na prostoru današnje Hrvatske bili prisutni već u antičko doba (*Mursa, Salona...*), dok se tijekom srednjega vijeka o njima gube sve vijesti. Prve vijesti nakon navedenoga razdoblja o Židovima u Hrvatskoj potječu tek s kraja 17. i početka 18. stoljeća. U njima su zabilježeni židovski trgovci iz Ugarske ili Osmanskog Carstva koji su privremeno boravili na prostoru Slavonije s iznimkom dviju obitelji koje su kratkotrajno, od 1746. do 1750., od Marije Terezije dobile dopuštenje da se nasele u Osijeku i onih obitelji koje su naseljavale Vojnu krajinu, odnosno Zemun. Nakon toga, sve do 1783. i aneksa Patenta tolerancije Josipa II., Židovi su u Hrvatsku dolazili povremeno, prolazili su njome, trgovali i pokušavali se u njoj naseliti, da bi im to uspjelo tek krajem 18. stoljeća. Od 1783., kada im je dopušteno naseljavanje

u civilni dio Slavonije i Hrvatske, a od 70-ih godina 19. stoljeća i na prostor „razvojačene“ Vojne krajine, može se pratiti kontinuirani razvoj židovskih zajednica u Hrvatskoj. Židovske obitelji najprije se naseljavaju po selima, a onda od tridesetih godina 19. stoljeća pa nadalje sve više prelaze u gradove, da bi od 50-ih godina 19. st. utemeljivale općine s popratnim sadržajima (sinagoga s rabinom, škola, humanitarne ustanove i dr.).¹ Što se tiče približnog broja Židova u prvoj polovici 19. st. u Hrvatskoj, to je još uvijek nedovoljno istraženo i nepoznato. Prvi popis kojim su popisani Židovi u 18. stoljeću (*Conscriptio Judaeorum*) u Ugarskoj izvodio se 1735. – 1738., za vrijeme Karla III.² Budući da u popisu nema podataka za Transilvaniju te Hrvatsku i Slavoniju, u istraživanjima je neupotrebljiv. Sljedeći popis, poznat kao Jozefinski, prvi je predočio podatke o židovskom stanovništvu na ovim prostorima, iako ne baš sasvim pouzdane. On se provodio od 1785. do 1787. godine u cijeloj Monarhiji. Prema njemu, u cijeloj Ugarskoj 1785./87. (uključena Hrvatska i Erdelj) živjelo je 82.896 Židova, a u samoj Hrvatskoj (u sedam županija i osam slobodnih gradova) 111 Židova.³ Uz Jozefinski popis, postoje još i neki drugi popisi iz kasnijeg razdoblja, a što se tiče Židova, postoje i tolerancijski popisi koji su vođeni od 1749. do 1846. godine na teritoriju Ugarske, no ni oni ne pružaju potpuno pouzdane podatke, pa se ne možemo ni na njih posve osloniti.⁴

Sljedeći popis koji govori o broju Židova u Hrvatskoj jest popis iz 1830.-35. prema kojem je u Hrvatskoj i Slavoniji živjelo 1.610 Židova. U popisu se ne navode mjesta, već samo njihov broj po županijama, pa ne znamo kako su bili rasprostranjeni.⁵ Slijede procjene mađarskoga demografa Eleka Fényesa prema popisu sačinjenom 1839./1840. godine u kojem se navodi da je u civilnoj Hrvatskoj

¹ Ljiljana Dobrovšak, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, doktorska disertacija, Zagreb, 2007.

² Erno Laszlo, *Hungarian Jewry: Settlement and Demography 1735.-38 to 1910.*, *Hungarian-Jewish Studies*, New York, 1966., 61., 114. – 117.

³ Wolfdieter Bihl, *Das Judentum Ungarns 1780.-1914.*, *Studia Judaica Austriaca*, bd. III., Eisenstadt, 1976., 17.; Ivan Erceg, Pripreme i struktura Jozefinskog popisa, *Acta Historico-oeconomica*, vol. 18., (1.), Zagreb, 1991., 15 – 16. U vrijeme popisivanja 1785./87. Josip II. podijelio je ugarsko-hrvatsko područje na okružja (distrikte). Svako okružje obuhvaćalo je po nekoliko županija s njihovim slobodnim i kraljevskim gradovima. Hrvatsko-slavonske županije tvorile su dva okružja: Zagrebačko i Pečuško. U Zagrebačko okružje ušle su Zagrebačka, Križevačka i Severinska županija (ukinuta 1786./7.), a iz Mađarske Zala. U Pečuško okružje ušle su županije Tolna, Baranja, Somogy, a iz Slavonije Srijemska i Virovitička.

⁴ Ljiljana Dobrovšak, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, 164. – 165.

⁵ Erno Laszlo, *Hungarian Jewry: Settlement and Demography*, 68., 114. – 115. U Bjelovarsko-križevačkoj županiji živjelo je 85 Židova, u Modruško-rijječkoj 105, u Požeškoj 225, u Srijemskoj 352, u Varaždinskoj 342, u Virovitičkoj 321 i u Zagrebačkoj 170.

tada bilo stalno naseljeno oko 2.100 Židova, a po županijama su bili raspoređeni ovako: u hrvatskoj Vojnoj krajini nije stanovao nijedan Židov, u Križevačkoj županiji bilo ih je 145, u Primorskoj 105, u Požeškoj 223, u Srijemskoj 80, u slavonskoj Vojnoj krajini 290, u Varaždinskoj županiji 474, u Virovitičkoj 472 i u Zagrebačkoj bilo je 313 stalno naseljenih Židova⁶ (neki znanstvenici smatraju da njegove navode treba uzeti s rezervom jer su mu brojčani podaci gotovo uvijek veći negoli u vojnim i županijskim popisima, *op. a.*).⁷ Iako su svi navedeni popisi neprecizni i nepotpuni, oni nam potvrđuju da su se Židovi kontinuirano naseljavali u Hrvatsku od početka 19. stoljeća te da su do polovice 19. stoljeća nastanjeni u svim hrvatskim i slavonskim županijama te u većini gradova navedenih županija.

Popis 1851.

Nakon sloma revolucije 1848./49. i ukidanja urbarijalnih odnosa, vlasti u Monarhiji počele su izvoditi pripreme za uvođenje moderne uprave, poreznog sustava i privremenog katastra u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, no ubrzo su se našle pred gotovo nesavladivim poteškoćama jer nisu raspolagale obavijestima o broju i kretanju pučanstva te se ukazala nužnost postojanja statističkih podataka.⁸ Po nalogu Ministarstva unutarnjih poslova, 1850./1851. godine proveden je prvi opći popis pučanstva u Monarhiji. Prema tom popisu, 1850./51. u cijeloj Habsburškoj Monarhiji bilo je 729.005 Židova. U taj je popis Hrvatska ušla teritorijalno izmijenjena, jer joj je nakon mađarske revolucije 1848./49. bilo priključeno područje Međimurja, dok je, s druge strane, Petrovaradinska pukovnija priključena banatskoj granici, a kotari Ilok i Ruma pridruženi su Srpskoj Vojvodini. Godinu prije prvog popisa 1850. godine kraljevine Hrvatska i Slavonija uređene su naredbom Ministarstva unutarnjih poslova od 12. lipnja 1850. godine i podijeljena je na šest županija: Zagrebačku, Varaždinsku, Križevačku, Riječku, Osječku i Požešku, na čelu kojih stoje veliki župani. Županije su se dijelile na kotare. Tako je Zagrebačka županija imala šest kotara: Zagreb, Samobor, Sv. Ivan, Sisak, Jastrebarsko i Karlovac, a Riječka dva: Bakar i Delnice; Varaždinska županija, u koju je spadalo Međimurje, osim općine legradske pridružene Križevačkoj županiji, imala je kotare: Varaždin, Klanjec, Krapinu i Čakovec. Križevačka županija imala je dva kotara: Križevce i Koprivnicu,

---

⁶ Lj. Dobrovšak, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, 153.; Mladen. Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb, 1996., 88., prema Elek Fényes, *Magyarország statistikája*, Pesten, 1842./1843., 47. – 52.

⁷ Elek Fényes, *Magyarország statistikája*, Pesten, 1842./1843., 47. – 52.

⁸ Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske – Neopapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850.-1860.*, Globus, Zagreb, 1985., 27. – 28.

kao i Požeška, koja je imala: Požegu i Pakrac; Osječka županija imala je četiri kotara: Osijek, Viroviticu, Đakovo i Vukovar.⁹ Neke su se županije teritorijalno proširile, a neke smanjile; tako se Osječka proširila Vukovarskim kotarom, Varaždinska je proširena Međimurjem, odnosno Čakovečkim kotarom, a od Zagrebačke je uzeto gorskokotarsko područje i pridodano je Riječkoj županiji.¹⁰ Izvan županijskog sustava ostale su Dalmacija i Vojna krajina.¹¹ Prostor o kojem govorimo u ovom članku dijelio se između Križevačke županije, koja se dijelila na dva kotara s glavnim mjestima Križevci i Koprivnica. Križevački kotar imao je kotarske sudove: križevački, novomarofski, vrbovački, poljanski, osekovački, a Kotar koprivnički sudove: koprivnički i ludbreški.¹²

Što se tiče broja Židova 1851. godine u Hrvatskoj, podaci se kod naših povjesničara ne podudaraju. U *Počecima moderne Hrvatske* M. Gross navodi da je prema službenom popisu 1851. godine u Hrvatskoj živjelo 3.914 Židova.¹³ Isti brojčani iznos potvrđen je i u članku A. Szabo, *Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910.*,¹⁴ međutim preuzet je iz knjige *Počeci moderne Hrvatske* (u odnosu na navedeni popis to je 100 osoba više, no možda je to samo tiskarska pogreška prethodne autorice, čije navode ova autorica preuzima, *op. a.*). U službenim novinama toga vremena, u izvješću o civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, navodi se da u šest županija živi 3.841 Židov. Taj podatak potvrđen je u nekoliko izvještaja, te će autorica ovog teksta uzeti baš taj podatak kao pretpostavljeni broj Židova u Hrvatskoj toga vremena.¹⁵ U Križevačkoj županiji živjelo je 310 Židova, od toga 188 u Kotaru koprivničkom, a 122 u Kotaru križevačkom.¹⁶

⁹ Filip Potrebica, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća, Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 65.; *Narodne novine*, br. 145, 26. lipnja 1850.

¹⁰ Dragutin Pavličević, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881.*, *Iz Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 77.

¹¹ F. Potrebica, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji*, 64.

¹² *Narodne novine*, br. 145, 26. lipnja 1850.

¹³ M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, 47.

¹⁴ Agneza Szabo, *Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910.*, *Naše teme*, 33 (7 – 8), Zagreb, 1989., 2128. – 2138.

¹⁵ *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 299, 31. prosinca 1851.

¹⁶ *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 16, 21. siječnja 1852.

Popis iz 1857.

Bečka administrativna statistika bila je nezadovoljna popisom iz 1851. jer je trajao predugo da bi mogao dati točne podatke, a i provodio se u nesređenim prilikama postrevolucionarnih godina. Budući da popis pučanstva iz 1850./1851. godine nije bio zadovoljavajući i s brojčane strane nije imao nikakve vrijednosti, krajem 1855. na temelju izvještaja komisije stručnjaka odlučeno je da se napravi novi popis. Carskim patentom od 23. ožujka 1857. naređeno je ponovno popisivanje stanovništva u cijeloj Monarhiji 31. listopada 1857. Opći uvjeti popisa bili su bolji negoli 1851. godine. Taj popis bio je opći, jer je njime bilo obuhvaćeno cijelo stanovništvo. Popisivalo se domaće stanovništvo, i to prisutno i privremeno odsutno. Osim domaćeg stanovništva popisivali su se i stranci, koji su se u daljnjoj obradi svrstavali u posebne tablice.¹⁷ Tu je Hrvatska popisana u istom teritorijalnom opsegu kao i u prethodnom popisu, ali s razlikama u broju županija.

Upravno-politička organizacija iz 1850. nije odmah stupila u život, već su trebale proći tri godine da bi se počela primjenjivati, a i onda je stupila u nešto izmijenjenu obliku. Tek je 30. travnja 1854., pozivanjem na odluku Njegova Cesarskog Kraljevskog Apostolskog Veličanstva, odobrena politička zemaljska vlast za Hrvatsku i Slavoniju. Ta obećana organizacija provedena je naredbom Ministarstva unutarnjih poslova, pravosuđa i financija od 3. lipnja 1854. o političkom i sudbenom ustroju kraljevinā Hrvatske i Slavonije koju je izdao car prema odlukama od 21. kolovoza, 11. rujna i 1. prosinca 1853. Upravno se Kraljevina Hrvatske i Slavonije više ne dijeli na šest već na pet županija, a sjedišta su tih županija u Zagrebu, Varaždinu, Rijeci, Požegi i Osijeku, dok Grad Zagreb stoji neposredno pod državnim namjesništvom. Županije se, kao i ranije, dijele na kotare. Zagrebačka županija imala je 14 vanjskih kotara i jedan gradski kotar: Bosiljevački, Modruš-potočki, Karlovački, Jastrebarski, Pisarovinski, Sisački, Moslavački, Velikogorički, Samoborski, Stubički, Zagrebački, Dugoselski, Svetoivanski, Vrbovački i Grad Karlovac; Varaždinska županija imala je 13 vanjskih i tri gradska kotara: Križevački, Koprivnički, Ludbreški, Toplički, Varaždinski, Ivanečki, Krapinski, Zlatarski, Pregradski, Klanjački, Čakovački, Preloški, Štrigovski i gradove Križevac, Koprivnicu i Varaždin; Riječka županija imala je šest vanjskih i dva gradska kotara: Riječki, Bakarski, Crikvenički, Delnički, Vrbovski, Čabarski te gradove Rijeku i Bakar; Požeška županija imala je sedam vanjskih kotara i jedan gradski kotar: Virovitički, Slatinski, Vučinski, Daruvarski, Pakrački, Požeški, Kutjevački i Grad Požegu; Osječka županija imala je šest vanjskih kotara i jedan gradski kotar: Osječki, Valpovački, Donjomiholjački, Našički, Đakovački, Vukovarski i Grad Osijek; gradovi su bili: Zagreb, Varaždin, Osijek,

---

¹⁷ Vladimir Serdar, Popis stanovništva u hrvatskim krajevima godine 1857., *Statistička revija*, br. 1., mart, Beograd, 1951., 199.

Rijeka, Karlovac, Koprivnica, Križevci, Bakar i Požega. Ta organizacija postojala je sve do 1861. godine.¹⁸ Krunovini Vojvodini i Tamiškom Banatu već 1849. pripali su Bačka, Banat i Hrvatski kotari u Srijemu (Ilok, Irig, Ruma), ali bez dijela Vojne krajine u Slavoniji, Bačkoj i Banatu. To stanje trajalo je za vrijeme neoapsolutizma, a kad se 1860./61. vratilo ustavno stanje, ukinute su nehistorijske, umjetne, paradržavne tvorevine kakva je bila Srpska Vojvodina, odnosno Krunovina Vojvodina i Tamiški Banat što ih je uspostavila Austrija. Osim gubitka triju srijemskih kotara, Hrvatska je imala nakon 1848. i nekih dobitaka u teritorijalnom smislu. Pripali su joj 1848. Rijeka i 1848. Međimurje. Međimurje je od tada u idućih 13 godina (1861.) bilo dio Kraljevine Hrvatske i Slavonije i pripadalo je izravno kao kotar, odnosno podžupanija, Varaždinskoj županiji.¹⁹

Područje kasnije Bjelovarsko-križevačke županije bilo je podijeljeno između Zagrebačke, u koju je ulazilo 14 vanjskih i jedan gradski kotar (Karlovac), i Varaždinske županije, koja je imala 13 vanjskih i tri gradska kotara: Križevce, Koprivnicu i Varaždin.²⁰ Ta organizacija postojala je sve do godine 1861.²¹ Uz podjelu na županije, taj je prostor još uvijek pripadao Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini, odnosno to je bio prostor Varaždinskog generalata (1765., odnosno 1767. gradovi Križevci i Koprivnica prestaju biti dijelovi Varaždinskoga generalata), koji je ukinut 1871. godine. Varaždinski generalat činile su Đurđevačka pukovnija i Grad Bjelovar te Križevačka pukovnija i tvrđava Ivanić. Unutar Križevačke pukovnije nalazile su se satnije: Berek, Čazma, Farkaševac, Garešnica, Gudovac, Hercegovac, Ivanić Kloštar, Ivanska, Križ, Sv. Ivan, Vojakovec, Vukovje, a unutar Đurđevačke pukovnije satnije: Đurđevac, Grubišno polje, Kapela, Kovačica, Peteranec, Pitomača, Rača, Severin, Sokolovac, Trojstvo i Virje. Sjedište i jedne i druge bilo je u Bjelovaru.²² U popisu iz 1857. godine navodi se da u Hrvatskoj i Slavoniji žive 5.132 Židova. Ovaj iznos potvrđuje M. Gross u knjizi *Počeci moderne Hrvatske* jer se oslanja na statističko izdanje *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie zusammengestellt von der*

¹⁸ Milan Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga I., 1899., 13. – 21.; *Zemaljsko-vladin list za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju godine 1854.*, razdjel prvi, godina 1854., Zagreb, 1854., broj 139., 273. – 276.; *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 133, 12. lipnja 1854., 1.

¹⁹ D. Pavličević, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji*, 75. – 76.

²⁰ D. Pavličević, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji*, 79.

²¹ M. Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu*, 13. – 21.; *Zemaljsko-vladin list za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju godine 1854.*, razdjel prvi, godina 1854., Zagreb, 1854., broj 139., 273. – 276.; *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 133, 12. lipnja 1854., 1.

²² Vinko Sabljar, *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije Hérvatske i Slavonije*, Zagreb, 1866., 199.

K.K. *Direktion der administrativen Statistik*.²³ I u *Narodnim novinama* objavljen je isti statistički podatak.²⁴

Budući da je pedesetih godina 19. stoljeća područje kasnije Bjelovarsko-križevačke županije bilo podijeljeno između Zagrebačke i Varaždinske županije, a i Vojne krajine, broj Židova unutar njihovih granica, a prema popisu iz 1857. te podacima iz *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857.* i *Narodnih novina*²⁵, kretao se ovako: U Zagrebačkoj županiji nastanjeno je bilo 418 Židova, od čega je u Kotaru Moslavina stanovalo 88; u Varaždinskoj županiji popisana je 1.401 osoba, najviše je Židova bilo u Kotaru Čakovec (376), Gradu Varaždinu (336), Gradu Koprivnici (119), Kotaru Koprivnici (113) i Prelogu (113), tj. Međimurju, zatim u Ludbregu (88), Ivancu (72), Gradu Križevcima (59), Kotaru Varaždin (33), Kotaru Toplice (24), Krapini (22), Kotaru Zlatar (20), Kotaru Križevci (17) i Štrigovi (9).²⁶ U tome se popisu navodi i broj Židova u Vojnoj krajini. Prema njemu, na području vojnih pukovnija te vojnih komuniteta u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini popisano je jedanaest Židova koji su ovako raspoređeni: na području Ličke pukovnije 1, Ogulinske 1, Slunjske 3, Križevačke 1 i Gradiške 3; odnosno na području pukovnija bilo ih je devet. Nema ih na području Otočke, Đurđevačke, Brodske te I. i II. banske pukovnije. Od vojnih komuniteta Židovi su popisani samo u Brodu na Savi, i to njih dvoje. U cijeloj Vojnoj krajini hrvatsko-slavonskoj i srpsko-banatskoj bila su sveukupno 404 Židova.²⁷

Iako postoji detaljnija analiza rasprostranjenosti Židova po županijama i pukovnijama u knjizi *Miestopisni rječnik* V. Sabljara iz 1866. godine, ona je za usporedbu neiskoristiva jer se koristi teritorijalno-političkim ustrojem koji je nastao nakon 1861. godine. I sam Vinko Sabljara u predgovoru svoje knjige piše da je svoje djelo radio od studenoga 1856. do jeseni 1864., te ga je zbog velikih promjena u političkom pogledu koje su se dogodile 1861. godine morao posve nanovo prerađiti. U opasci navodi da se njegovi podaci ipak razlikuju od stvarnog stanja stanovništva

²³ *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie zusammengestellt von der K.K. Direktion der administrativen, Neue Folge, III.band die jahre 1855., 1856 und 1857 umfassend*, Wien, 1861.

²⁴ *Carsko kraljevske službene Narodne novine*, br. 55, 7. ožujka 1860; br. 210, 13. rujna 1860.

²⁵ *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857.*, herausgegeben vom K.K. Ministerium des innern, Wien, 1859., 120.; *Carsko kraljevske službene Narodne novine*, br. 55, 7. ožujka 1860.; br. 210, 13. rujna 1860.

²⁶ *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857.*, 116. – 121.

²⁷ Isto, 172. – 177.

1857. i da odražavaju broj stanovništva proveden nakon 1861. godine, kada su nastupile velike promjene koje je on zabilježio (teritorijalne i pravne).²⁸

Tablica 1. Stanovništvo civilne Hrvatske i Slavonije te broj Židova prema religiji po županijama 1857. godine

Županije	Ukupni broj stanovnika (ostalih: rimokatolika, grkokatolika, pravoslavnih armen., unit. i evangelika obje konfesije)	Židovi
Grad Zagreb	12.458	625 ili 4,78%
Zagrebačka	243.423	418 ili 0,17
Varaždinska	254.846	1.401 ili 0,55
Riječka	88.665	67 ili 0,08
Požeška	104.658	837 ili 0,79
Osječka	142.332	1.784 ili 1,24
UKUPNO Hrvatska i Slavonija	846.382	5.132 ili 0,60
Krajina hrvatsko-slavonska	675.806	11²⁹

Izvor: *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857.*, herausgegeben vom K.K. Ministerium des innern, Wien, 1859.

Popis 1869.

Šezdesetih godina 19. stoljeća zbivale su se brojne promjene. Ne samo da je u Monarhiju opet vraćeno ustavno stanje i da su sazvani sabori, već je poboljšan položaj Židova. Početkom 60-ih načinjen je prvi korak prema emancipaciji Židova, jer su na početku 1860. izdane za Židove Monarhije tri važne carske naredbe od kojih je jedna omogućavala stjecanje vlasništva nad svakovrsnim nekretninama.³⁰

²⁸ Vinko Sabljar, *Miestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije, Hérvatske i Slavonije*, Zagreb, 1866., V. - XI.

²⁹ *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857.*, 172. - 177.

³⁰ *Narodne novine*, br. 14, 18. siječnja 1860.; *Sbornik zakonak i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1863., sv. I. Zagreb, 1881., 28., 59.; Šandor Bresztyenszky, *Izraeličani i vršenje patronatskog prava*, Zagreb, 1890., 8.; *Sbornik zakonak i naredabah*, 1863., Zagreb, 1881., sv. I., 59., br. 36. Prva od 6. siječnja osposobljava Židove da budu svjedoci pri oporukama kršćana, druga od 14. siječnja (objavljena 10. siječnja) ukida staru odredbu iz §.29./1840.

Nakon toga uslijedile su brojne naredbe koje su se direktno i indirektno ticale Židova, uglavnom poboljšavajući im položaj. Nekoliko godina kasnije uslijedilo je i zakonsko proglašenje emancipacije najprije u Austriji i Ugarskoj (1867.), a onda i u Hrvatskoj (1873.).³¹ Kada govorimo o broju židovskog stanovništva u ovom razdoblju, opet valja uzeti u obzir i nove teritorijalne promjene civilne Hrvatske i Slavonije koje su nastale nakon 1861. godine. Umjesto dotadašnjih pet županija, ponovno je uspostavljeno sedam županija: Zagrebačka, Križevačka, Varaždinska i Riječka u Hrvatskoj, zatim Požeška, Virovitička i Srijemska u Slavoniji sa svojim granicama od 1. siječnja 1848.³² Križevačka županija obnovljena je u granicama iz 1848. godine, kao i Srijemska sa sjedištem u Vukovaru, a Osječka je ponovno prozvana Virovitičkom, iako joj je sjedište bilo u Osijeku. Varaždinska je ostala bez kotarā Čakovec, Prelog i Štrigova, a Zagrebačka bez kotara koji su vraćeni Požeškoj (Moslavački) i Križevačkoj (Vrbovački) županiji. Tako je Kutina, koja je od 1854. pripadala Moslavačkom kotaru i Zagrebačkoj županiji, od 1861. dio Požeške županije. Županije su se dijelile na okružja, a okružja na kotare, koje je tada određivala svaka pojedina županija. Ta podjela zadržala se do 1870. godine, kada je ponovno provedena upravna reforma. U toj novoj teritorijalnoj organizaciji zadržano je svih sedam dotadašnjih županija; dakle Zagrebačka, Varaždinska, Križevačka, Riječka (bez Rijeke), Požeška, Virovitička i Srijemska s dotadašnjim sjedištima, a dijelile su se, kao i ranije, na kotare koji su morali imati najmanje 16 tisuća žitelja.³³

U ovom razdoblju, popis pučanstva proveden je nakon austro-ugarske i hrvatsko-ugarske nagodbe i raspisan je za 31. prosinca 1869. Započet je u civilnoj i vojničkoj Hrvatskoj 3. siječnja 1870. te je istoga mjeseca i dovršen. Ni za taj popis autori nam u svojim djelima ne pružaju identične podatke. Negdje se navodi da je 1869./1870. evidentirano 8.690 ili 0,76% Židova, od kojih je u 3.483 ili 0,46% živjelo u Hrvatskoj, a 5.207 Židova ili 1,37% u Slavoniji. Budući da je u međuvremenu razvojačen Varaždinski generalat, Đurđevačka i Križevačka pukovnija pripojene su

---

(zabrane naseljavanja Židova u rudarskim mjestima) i treća od 18. veljače 1860. koja podjeljuje Židovima pravnu sposobnost da mogu stjecati vlasništvo nad svakovrsnim nepokretnim dobrima i nekretninama te da mogu postati vlasnicima zemljišta ako ga obrađuju u vlastitoj režiji, ali ne uživaju s tim pravo patronata ni pravo predlaganja učitelja. Uz ove, 13. siječnja 1860. objavljena je i odredba koja ukida ranije zakone po kojima su Židovi bili isključeni iz nekih obrta, posebno ljekarstva, zatim krčmarenja, pivarstva i mlinarenja.

³¹ Lj. Dobrovšak, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, 367. – 381.

³² D. Pavličević, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji*, 83.; *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, od god. 1863., Zagreb, 1881., sv. I., komad X., 277. – 280.

³³ M. Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu*, 27. D. Pavličević, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji*, 87.; *Sbornik zakona i naredaba od godine 1871.*, komad IV, broj. 5, 29. prosinca 1870.

Provincijalu, pa u ispravljenom popisu stanovništva s kraja 1871. neki autori navode da su bila 8.672 Židova ili 0,76% prema ostalim stanovnicima.³⁴ Kod M. Zoričića navedeno je da je 1869./1870. u Hrvatskoj bilo 9.876 Židova (uključena Vojna krajina, Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Petrovaradinska pukovnija).³⁵ Međutim, ovdje ćemo se koristiti podacima koji su navedeni u popisu Ugarskog statističkog zavoda, a koje su istovjetni s podacima M. Zoričića. Prema njemu se navodi da je 1869./1870. bio 8.551 Židov ili 1,00% prema ostalim stanovnicima, plus dodatak od 69 osoba (2 + 67), pa je sveukupno Židova u Hrvatskoj 8.620 (bez Vojne krajine).³⁶ Oni su po županijama bili raspoređeni ovako: u Zagrebačkoj županiji živjela su 1.554, u Varaždinskoj 839, Riječkoj 43, Požeškoj 709, Srijemskoj 1.258, Virovitičkoj 3.229 i u nama najzanimljivijoj, Križevačkoj županiji, 919 Židova.

Po kotarima Križevačke županije živio je 451 Židov, a oni su bili raspoređeni po kotarima Križevci (69), Novi Marof (42), Koprivnica (168), Ludbreg (54), Moslavina (80), Vrbovec (38). U Gradu Križevcima popisana su 123, a u Koprivnici 345 Židova. Navedeni nam popis donosi i analizu nastanjenosti Židova po Vojnoj krajini. U cijeloj Vojnoj krajini bilo je popisano 2.005 Židova (Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Mađarsko(Srpsko)-banatska Krajina). U Hrvatsko-slavonskoj krajini sveukupno je bilo nastanjeno 498 Židova, a u Petrovaradinskoj pukovnij 827 (nalazi se unutar Srpsko-banatske Vojne krajine). Na području Varaždinskoga generalata, odnosno Đurđevačke i Križevačke pukovnije živio je 121 Židov. U Đurđevačkoj pukovnij popisano je 67 Židova, a u Križevačkoj 54, od kojih se 33 nalaze na području cijele pukovnije (ne navodi se detaljno gdje), a 21 ih je u Bjelovaru.³⁷

³⁴ Mirjana Gross/Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu – društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992., 40. – 41; A. Szabo, *Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. – 1910.*, 2130.

³⁵ Milovan Zoričić, *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1883., 70.; Milovan Zoričić, *Statističke crtice o Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1885., 13.; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji*, sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 47.

³⁶ *A magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás erdményei a Hasznos házi állatok*, Az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, Pest, 1871./ *Ergebnisse der in den Ländern der ungarischen Krone am anfang des Jahres 1870. vollzogenen Volkszählung sammt nachweisung der nutzbaren Hausthiere*, König. Ungarische Statistische Bureau, Pest, 1871., 51., 66. – 67.

³⁷ Isto, 66. – 67.

Tablica 2. Broj Židova u Hrvatskoj po županijama prema popisu 1869./70.

Popis iz 1869./70.	Broj Židova
Zagrebačka županija	1.554
Varaždinska županija	839
Riječka županija	43
Požeška županija	709
Srijemska županija	1.258
Virovitička županija	3.229
Križevačka županija	919
Hrvatsko-slavonska krajina	498
Petrovaradinska pukovnija	827
Ukupno	9.876

Izvor: *A magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei a Hasznos házi állatok, Az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, Pest, 1871./ Ergebnisse der in den Ländern der ungarischen Krone am anfang des Jahres 1870. vollzogenen Volkszählung sammt nachweisung der nutzbaren Haustiere, König. Ungarische Statistische Bureau, Pest, 1871.*

Popis iz 1880.

Ubrzo je nakon provođenja popisa 1869. naredbom od 8. lipnja 1871. ukinuta nekadašnja Vojna krajina, a njezine obje pukovnije, Križevačka i Đurđevačka, sjedinjene su s maticom zemljom. Uz već postojeću Križevačku županiju, na navedenom je teritoriju nastala nova, osma županija – Bjelovarska – sa sjedištem u Bjelovaru. Naredbom se ukida Krajina i uvodi građanska uprava. Prema naredbi, ukidaju su obje varaždinske pukovnije, a novoosnovana županija funkcionira prema *Zakonskom članku ob ustrojstvu županijah* donesenom 29. prosinca 1870. Spomenutom naredbom iz 1871. određuje se da se županija osniva na području Đurđevačke i Križevačke pukovnije te se njome ujedno definiraju i vanjske granice Županije. Budući da novi unutarnji ustroj službeno nije još bio uspostavljen a bližili su se izbori, Bjelovarska županija podijeljena je na temelju jedinica koje su utemeljene na vojno-teritorijalnoj podjeli Generalata koji više nije postojao. Županija je podijeljena na osam kotara, odnosno 30 općina i dva grada: Bjelovar i Ivanić. Bjelovarski kotar činile su općine: Ivanska, Gudovec, Trojstvo i Kapela; Garešnički kotar: Garešnica,

Vukovje, Hercegovac i Berek; Kloštarivanički kotar: Bešlinec, Križ, Čazma i Kloštar Ivanić; Svetoivanski kotar činile su općine Farkaševac, Sv. Ivan (Žabno) i Vojakovac; Peteranečki kotar činile su općine Peteraneci Sokolovac; Virovski kotar činile su općine Molve, Novigrad i Virje; Đurđevački kotar činile su općine Đurđevac, Budrovac, Kalinovac, Ferdinandovac, Pitomača i Kloštar (Podravski); Grubišnopoljski kotar činile su općine Grubišno Polje, G. Kovačica, Rača i Severin. Ta privremena podjela Bjelovarske županije na izborne kotare i općine proizašla iz ustroja nekadašnjega Generalata i nakon izbora postala je i službeni unutarnji ustroj Županije.³⁸ Ta četvrta organizacija političke uprave bila je kratka vijeka jer u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića (1873. – 1880.), donošenjem *Zakona ob ustroju političke uprave u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji* 15. studenog 1874., a godinu kasnije (1875.) *Naredbe ob izvođenju Zakona ob ustrojstvu političke uprave*, stupa na snagu peta organizacija političke uprave. Tada su zaokružene županije i razdijeljene su na upravna područja, odnosno velik broj kotara zamijenjen je manjim brojem podžupanija (20).³⁹ Područje Kraljevine Hrvatske i Slavonije dijelilo se sada na osam županija (Zagrebačka, Riječka, Varaždinska, Križevačka, Bjelovarska, Požeška, Virovitička i Srijemska), a one na podžupanije.⁴⁰ Prostor o kojem govorimo u ovom tekstu dijelio se između dvije županije – Križevačke i Bjelovarske. Tada je prvi put izravno definirana i unutarnja organizacija Bjelovarske županije, koja je novim *Zakonom* znatno smanjena. Sukladno *Zakonu*, Bjelovarska županija dijelila se na dvije podžupanije sa sjedištem u Bjelovaru i Križu. Između Križevačke i Bjelovarske županije razmijenjen je teritorij. Tako su općine Ludina, Breg i Prečec, nekada u sastavu Križevačke županije, sada pripojene Bjelovarskoj županiji. Istodobno je velik predio sjevernog dijela nekadašnjega Generalata, odnosno Bjelovarske županije, pripojen Križevačkoj županiji: općine Sv. Ivan (Žabno), Vojakovac, Sokolovac, Virje, Novigrad, Drnje te Molve. Bjelovarska županija bila je podijeljena na dva površinom podjednaka dijela. Kriška podžupanija obuhvaćala je dio Županije približno omeđen rijekom Česmom na jugu i Velikom na zapadu, dok je Bjelovarska podžupanija zauzimala preostali prostor sjeverno od Česme. Bjelovarska podžupanija sastojala se od 14 političkih općina: Pitomače, Kloštra, Budrovca, Ferdinandovca, Kalinovca, Đurđevca, Trojstva,

³⁸ Mirela Slukan Altić, Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 2., Zagreb – Bjelovar, 2008., 10. – 13.

³⁹ Božena Vranješ-Soljan, *Stanovništvo Banske Hrvatske*, Zagreb, 2009., 124. – 125. *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju od godine 1874.*, Zagreb, 1875., 425. – 433, komad XXIII., br. 52.; *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju za 1875.*, Zagreb, 1876., 31 – 40, komad V., br. 7., komad XXXVII br. 85.

⁴⁰ M. Zoričić, *Popis Žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880.*, 75.; *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju za 1875.*, 38.

Kapele, Gudovca, Ivanske, Severina, Rače, Velikog Grđevca i Grubišnog Polja. Podžupanija Križ dotle je obuhvaćala 11 političkih općina: Hercegovac, Garešnicu, Vukovje, Berek, Farkaševac, Čazmu, Dubravu, Prečec, Kloštar Ivanić, Križ i Ludinu.⁴¹ Križevačka podžupanija dotad se dijelila na Križevačku i Koprivničku županiju.⁴²

Prema popisu iz 1880. godine, u Hrvatskoj je bilo 13.488 Židova, odnosno 0,71% u odnosu na ostalo stanovništvo.⁴³ Te 1880. na području Bjelovarsko-križevačke županije živjela su 1.463 Židova. Oni su prema kotarima bili ovako raspoređeni (imena mjesta navode se onako kako su se u tom trenutku pisala i kako su navedena u popisima, *op. a.*). U Kotaru Bjelovaru ukupno 87, a po mjestima u Općini Farkaševac 11 (Bolč 5, Kebelj 2, Vlaška Kapela 4), u Općini Gudovac 16 (Predavac 2, Male Sredice 14), u Općini Ivanska 7 (samo u Ivanskoj 7), u Općini Kapela 19 (Diklenica nova 4, Kapela 4, Križ 4, Sredice gornje 4, Topolovac 3), u Općini Rača 11 (samo u Novoj Rači), u Općini Severin 15 (Bedenik 1, Bulinac 7, Velika Pisanica 7), u Općini Trojstvo 8 (samo u Velikom Trojstvu 8); u Kotaru Garešnica ukupno 43, a raspoređeni su bili u Općini Berek 3 (Berek 1, Ploštica stara 2); tu spada Podgarić, u kojem nema Židova, ali od 160 žitelja 137 je pravoslavnih; u Općini Garešnica bilo ih je 9 (Garešnica 5, Tomašica 4), u Općini Hercegovac 18 (Hercegovac 5, Trnovitica 4, Veliki Zdenci 9), u Općini Vukovje 13 (Velika Bršljanica 1, Stupovača 5, Veliko Vukovje 7); u Kotaru Đurđevac 173, odnosno u Općini Ferdinandovac 11 (u samom mjestu), u Općini Đurđevac 53 (Đurđevac 47, Kalinovac 3, Katalena sirova 3), u Općini Kloštar 26 (Dinjevac 5, Kozarevac 8, Prugovac 5, Sesevete 8), u Općini Pitomača 13 (Kladare 6, Otrovanec 4, Pitomača 3), a u Općini Virje 70 (Virje 26, Molve 16, Ždala 21, Šemovec 7); u Kotaru Grubišno Polje 31, od toga u Općini Grđevac Veliki 7 (Gornja Kovačica 4, Pavlovac 7), u Općini Grubišno polje 24 (Grubišno polje 6, Jasenaš 3, Ivanovo Selo 10, Mali Zdenci 5); u Kotaru Koprivnica 170, u Općini Novi grad 38 (Delove 5, Hampovica 3, Miholjanec 7, Novi grad 21, Plavšinc 2), u Općini Peteranec 108 (Drnje 16 Gola 32, Gotalovo 10, Hlebine 15, Peteranec 17, Sigetec 18) i u Općini Sokolovac 24 (Rieka Koprivnička 11, Jagnjedovac 7, Sokolovac 6); u Kotaru Križ 188, u Općini Čazma 4 (samo u Čazma), u Općini Dubrava 6 (samo u Dubravi), u Općini Ivanić Kloštar 2 (Lipovčani 2), u Općini Križ 15 (samo u Križu), u Općini Kutina 92 (Batina 5, Terezovo 1, Ilova 10, Kutina 76), u Općini Ludina 10 (samo u Velikoj Ludini 10), u Općini Popovača 59 (Gračenica 3, Osekovo 9, Popovača 22, Rajčevac 8, Potok 5, Stružec 4, Voloder 8); u Kotaru Križevci 117, u Općini Raven 25 (Donja Brckovčina

⁴¹ Mirela Slukan Altić, Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije, 13. – 17.

⁴² D. Pavličević, Županije u Hrvatskoj i Slavoniji, 89.

⁴³ B. Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo Banske Hrvatske*, 135.; M. Zoričić, *Popis Žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880.*, 70.; M. Zoričić, *Statističke crtice o Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1885., 13.

8, Dijankovec 2, Erdovec 3, Preseka 7, Veliki Raven 5), u Općini Sveti Ivan Žabno 12 (Cirkvena 3, Sveti Ivan Žabno 9), u Općini Sveti Petar Orehovec 23 (Fodrovec Gornji 5, Kalnik 5, Miholjec 8, Zamladinec 5), u Općini Vojakovac 16 (Carev dar 5, Lepavina 6, Sveti Petar Čvrstec 3, Vojakovac 2), u Općini Vrbovec 41 (Mala Lovrečina 5, Gradec 4, Lojnica 3, Rakovec 7, Vrbovec 22); u gradovima: u Bjelovaru 97, Ivaniću 1, Koprivnici 383 i Križevcima 173.⁴⁴

Popis iz 1890.

Godinu dana nakon popisa 1881. potpuno je sjedinjena Vojna krajina. Dana 15. srpnja 1881. carskim manifestom uključene su u Hrvatsku pukovnije: Lička, Otočka, Ogulinska, Slunjska, I. banska, II. banska, Gradiška, Brodska i Petrovaradinska, kao i gradovi, tj. vojni komuniteti, Karlobag, Petrinja, Kostajnica, Brod, Karlovci, Petrovaradin i Zemun. Sjedinjenjem Vojne krajine promijenile su se i unutarnje, ali i definirale vanjske granice. Zagrebačka županija dobila je područje bivše Banske krajine, potpuno je sjedinjen Žumberak te joj je dodana Općina Bregi kraj Ivanića koju je dobila od Bjelovarsko-križevačke županije. Varaždinska je od Bjelovarsko-križevačke županije dobila Ludbreg. Od Ličko-otočke pukovnije, ali bez Ledenica, nastala je Ličko-krbavska županija; Ogulinska i Slunjska pukovnija dodane su Riječkoj županiji, od koje je nastala Modruško-riječka (s Ledenicama). Od Požeške je odvojen Kotar Kutina i dodijeljen je Bjelovarsko-križevačkoj županiji, a Požeška je dobila Gradišku i jedan dio Brodske pukovnije. Drugi dio Brodske pukovnije, tj. kotare Vinkovce i Županju, dobila je Srijemska županija. Čitava Petrovaradinska pukovnija (Mitrovica, Zemun, Karlovci) pripala je Srijemskoj županiji.⁴⁵ Ovo je potvrđeno još jednom reorganizacijom političke uprave 1886., kada je donesen 5. veljače 1886. novi *Zakon ob ustroju županijah i kotarih a koji propisuje novi upravno-teritorijalni ustroj županija s podjelom na kotareve*. Njime su posljednji put reorganizirane županije, pa ih je sada osam (Ličko-krbavska, Modruško-riječka, Zagrebačka, Varaždinska, Bjelovarsko-križevačka, Požeška, Virovitička i Srijemska županija).⁴⁶ Taj je zakon za Bjelovarsku županiju donio bitne promijene, jer je njime utvrđeno spajanje Križevačke i Bjelovarske županije u jedinstvenu Bjelovarsko-križevačku županiju

⁴⁴ *Političko i sudbeno razdieljenje kraljeviná Hrvatske i Slavonije repertorij mjestá 1880.*, Zagreb, 1889., 106. – 119.

⁴⁵ D. Pavličević, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji*, 91. – 93.

⁴⁶ B. Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo Banske Hrvatske*, 160.; *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1886.*, Zagreb, 1887., komad III., br. 8., Zakon od 5. veljače 1886. ob ustroju županijah i uredjenju uprave u županijah i kotari, 17 – 19.; Mirela Slukan Altić, *Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije*, 17.

sa sjedištem u Bjelovaru, koja je, osim Bjelovara, obuhvaćala i gradove Križevce i Ivanić. Bjelovarsko-križevačka županija ustrojena je iz nekadašnje Bjelovarske podžupanije, Kriške podžupanije, Križevačke podžupanije (izuzev općine Sudovec, koja se pripada Varaždinskoj županiji) te dijela Koprivničke podžupanije, točnije općina Peteranec, Drnje, Sigetec, Hlebine, Gola, Gotalovo, Sokolovac, Novigrad i Virje (preostali dio Koprivničke podžupanije pripojen je Varaždinskoj županiji). Ovakav prostorni oblik nije stupio na snagu, jer se Koprivnica trebala pridružiti Varaždinskoj županiji, a Kutina je trebala ostati u Zagrebačkoj županiji, već je konačni oblik određen *Naredbom kojom se opredjeljuje broj i teritorijalni opseg upravnih kotarah i sjedišta kotarskih oblasti u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* donesenom 1. srpnja 1886. U toj se naredbi definira da Bjelovarsko-križevačku županiju, osim Bjelovara, Ivanića i Križevaca, čini i grad Koprivnica, a Kotaru Križ sada su pripojene i općina Kutina i Popovača, čime je granica Županije pomaknuta na rijeku Ilovu, odnosno Lonju. Županija se dijeli na sedam kotara. Kotar Bjelovar sastojao se od općina Kapela, Trojstvo, Gudovac, Ivanska, Severin, Rača i Farkaševac; Kotar Đurđevac od općina Đurđevac, Pitomača i Virje; Kotar Koprivnica od općina Novigrad, Sokolovac i Peteranec; Kotar Grubišno Polje od općina Grubišno Polje i Veliki Grdjevac (Grđevac); Kotar Garešnica od općina Berek, Garešnica, Hercegovac i Vukovje; Kotar Križ od općina Čazma, Dubrava, Ivanić Kloštar, Kutina, Ludina i Popovača; te Kotar Križevci od općina Raven, Sv. Petar Orehovec, Vrbovec, Vojakovec i Sv. Ivan Žabno. Takav unutarnji upravno-teritorijalni ustroj do 1918. doživio je dvije važnije promjene (1889., 1892. i 1895.).⁴⁷

U odnosu na raniji popis dogodile su se neke teritorijalno-upravne izmjene u odnosu na popis iz 1880. godine. U Đurđevačkom kotaru tako je Porezna općina Sesevete izdvojena iz Upravne općine Kloštar, te čini zasebnu Upravnu općinu Sesevete. Iz Upravne općine Virje izdvojena je Općina Molve, te je kao posebna Upravna općina Molve pripojena Kotaru Koprivnica. Iz Upravne općine Virje izlučena je Porezna općina Ždala te je pripojena novostvorenoj Upravnoj općini Gola u Koprivničkom kotaru, te su Upravnoj općini Virje dodane porezne općine Hampovica i Miholjanec, koje su izlučene iz Upravne općine Novigrad iz Koprivničkoga kotara. Unutar Koprivničkoga kotara ustrojena je nova Općina Molve. Ustrojena je i nova Općina Gola, a koja se sastojala od Porezne općine Ždala (prije u Đurđevačkom kotaru) i poreznih općina Gola i Gotalovo izlučenih iz Upravne općine Peteranec. Upravnoj općini Sokolovac dodane su porezne općine Branjska Mala i Lepavina, koje su do tada bile u Upravnoj općini Vojakovec iz Križevačkog kotara. I iz Upravne općine

⁴⁷ Mirela Slukan Altić, *Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije*, 17 – 24. Kako je autorica dobro primijetila, nova Naredba sadrži odredbu koja do sada nije bila poznata u literaturi, da se županija o kojoj govorimo, Bjelovarsko-križevačka, u Naredbi naziva samo Bjelovarskom.

Novigrad, u Križevačkome kotaru, izdvojene su porezne općine Hampovica i Miholjanec i dodane Virju. Iz Kriškog je kotara Porezna općina Mikleuška izdvojena iz Upravne općine Popovača i dodana Upravnoj općini Kutina i, nakraju, u Križevačkom su kotaru iz Upravne općine Vojakovac izdvojene općine Branjska Mala i Lepavina te su pripojene Upravnoj općini Sokolovac u Koprivničkome kotaru.⁴⁸

Godine 1890. u Hrvatskoj i Slavoniji već živi 17.261 Židov ili 1,65% u odnosu na ostalo stanovništvo.⁴⁹ Od toga 4,55% živi u gradovima, a 0,79% u županijama.⁵⁰ Židovi su 1890. po Bjelovarsko-križevačkoj županiji bili raspoređeni ovako: U Bjelovarskom kotaru ukupno ih je bilo 165, a raspoređeni su bili na sljedeći način: Općina Farkaševac 18 (svi naseljeni u Kapeli srpskoj 18), Općina Gudovac 21 (Galovac 4, Korenovo 4, Predavac 2, Prgomelje 4, Male Sredice 7), Općina Ivanska 8 (svih 8 naseljenih je u Ivanskoj), Općina Kapela 39 (Kapela 6, Kobasičari 5, Križ 7, Sredice gornje 5, Poljančani 4, Topolovac 6, Zdelice donje 1, Zdelice gornje 5), Općina Rača 24 (Kovačica donja 2, Rača nova 6, Rača stara 6), Općina Severin 35 (Babinac 4, Bedenin 5, Bulinac 2, Lasovac 3, Pisanica velika 9, Severin 6, Šandrovac 6), Općina Veliko Trojstvo 20 (Ciglena 6, Veliko Trojstvo 12, Ždralovi 2); u Garešničkom kotaru ukupno ih je bilo 85, a raspoređeni su: u Općini Berek 10 (Kostanjevac 3, Ploštiva nova 2, Ploštica stara 5), u Općini Garešnica 29 (Garešnici 10, Palešnik 3, Pašijan 6, Popovac 3, Tomašica 29), u Općini Hercegovac 39 (Hercegovac 9, Ladislav 4, Trnovica 5, Veliki Zdenci 21) i u Općini Vukovje 7 (tih 7 popisani su samo u Vukovju); u Đurđevačkom kotaru popisano ih je 236, a raspoređeni su: u Općini Ferdinandovac 32, u Općini Đurđevac 57 (Budrovac 9, Đurđevac 42, Kalinovac 3, Katalena sirova 3), u Općini Kloštar 27 (Dinjevac 3, Kloštar 7, Kozarevac 8, Prugovac 9), u Općini Pitomača 44 (Črešnjevica velika 11, Grabovnica 4, Otrovanec 5, Pitomača 24), u Općini Sesvete 11 i Općini Virje (65 (Miholjanec 14, Sveta Ana 3, Virje 48)); u Kotaru Grubišno Polje popisano je ukupno 81 Židov, a raspoređeni su: u Općini Veliki Grđevac 33 (Velika Barna 8, Grbavac 5, Mali Grđevac 5, Veliki Grđevac 6, Gornja Kovačica 5, Pavlovac 4) i u Općini Grubišno Polje 48 (Velikoj Dabčevici 3, Grubišno polje 22, Jasenaš 6, Velika Peratovica 3, Ivanovo selo 8, Donja Rašenica, Orlovac 3); u Koprivničkom kotaru

⁴⁸ *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije – Repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890.*, Kr. Statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1892., 149. – 150.

⁴⁹ *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije – Repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890.*, Kr. Statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1892., 146.; Melita Švob, *Naseljavanje Židova u Slavoniju (prema popisima stanovništva od 1857. do 1991. i drugim dokumentima), Migracije u Hrvatskoj – regionalni pristup*, ur. Ivan Lajić, Zagreb, 1998., 182.; A. Szabo, *Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. – 1910.*, 2136.; *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., 30.

⁵⁰ Božena Vranješ-Šoljan, *Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860.-1918.*, *Radovi*, 31., Zagreb, 1998., 48. – 49.

258, a raspoređeni su: u Općini Gola 86 (Gola 53, Gotalovo 10, Ždala 23), u Općini Molve 16 (svi u Molvama), u Novigradu 30 (Delove 3, Novigrad 18, Plavšinac 4, Vlajislav 5), u Općini Peteranec 79 (Drnje 9, okolica Drnja 23, Herešin 1, Hlebine 13, Hlebinski konaci-Novačka 4, Peteranec 14, Sigetec 15), u Općini Sokolovac 47 (Jagnjedovac 8, Lepavina 6, Mučna velika 5, Veliki Poganac 2, Sokolovac 17, Sriem 9); u Kotaru Križ živi 188 Židova, a raspoređeni su: u Općini Čazma 9 (Čazma 3, Siščani 6), u Općini Dubrava 5 (samo u mjestu Dubrava), u Ivanić Kloštru 6 (Ivanić Kloštar 5, Gornji Šarampov 1), u Općini Križ 13 (u samom mjestu Križ), u Općini Kutina 106 (Ilova 10, Kutina 86, Mikleuška 2, Repušnica 2, Zbjegovača 6), u Općini Ludina 5 (Donja Vlahinička 3, Velika Ludina 2), u Općini Popovača 44 (Gračenica 5, Osekovo 5, Popovača 26, Stružec 2, Voloder 6); u Križevačkom kotaru 103, a raspoređeni su: u Općini Raven 11 (Donja Brekovčina 2, Erdovec 2, Kraljev Vrh 3, Veliki Raven 4), u Općini Sv. Ivan Žabno 19 (Cirkvena 3, Sv. Ivan Žabno 16), u Općini Sv. Petar Orehovec 6 (samo u Kalniku 6), u Općini Vojakovac 11 (Apatovac 3, Kloštar 1, Osek 4, Vojkovac 3) i u Općini Vrbovec 56 (Dijaneš 3, Gaj 2, Gradec 6, Pogančec 9, Lojnica 3, Podjales 3, Rakovec 11, Vareš 2, Vrbovec 17). U Bjelovarsko-križevačkoj županiji po gradovima su bili raspoređeni ovako: u Bjelovaru ih je bilo popisano 216, u Ivaniću 22, u Koprivnici 389 (u susjednim Bregima 9) i u Križevcima 243.⁵¹

Popis iz 1900.

Prije popisa 1900. bjelovarsko-križevački unutarnji upravno-teritorijalni ustroj doživio je dvije važnije promjene. Godine 1889. prvi se put reorganizira, kada su porezne općine Ždala i Molve odcijepljene od Upravne općine Virje u Đurđevačkom kotaru te su pripojene Koprivničkom kotaru, a Općini Virje u Đurđevačkom kotaru pripojeni su Rakitnica, Hampovica i Miholjevec, koji su tada pripadali Koprivničkom kotaru. Lepavina i Branjska iz Koprivničkog kotara pripojile su se Križevačkom kotaru. Nešto kasnije Naredbom Zemaljske vlade od 21. kolovoza 1892. osnovan je novi Kutinski kotar i konačno 1. listopada 1895. preseljeno je sjedište Kotara Križa u Čazmu, pa je Naredbom Čazma postala i službeno sjedište Kotara. Istom naredbom Upravna općina Štefanje iz Kotara Bjelovar preseljena je u Kotar Čazmu. Time je Bjelovarsko-križevačka županija dobila svoj konačni oblik koji će zadržati sve do njezina ukidanja 1918., odnosno 1922. godine.⁵²

⁵¹ *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890., Zagreb, 1892., 90. – 105.*

⁵² Mirela Slukan Altić, Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije, 17. – 24. Kako je autorica dobro primijetila, nova Naredba sadrži odredbu koja do sada nije bila poznata u literaturi, da se županija o kojoj govorimo, Bjelovarsko-križevačka, u Naredbi naziva samo Bjelovarskom.

Deset godina kasnije, 1900., u Hrvatskoj stanuju već 20.032 Židova,⁵³ ili, prema službenom popisu, 20.216.⁵⁴ U Bjelovarsko-križevačkoj županiji nastanjen je 2.271 Židov.⁵⁵ U Kotaru Bjelovar 282 u Općini Farkaševac 7 (Brezine 2, Kapela srpska 5), u Općini Gudovac 61 (Brezovac 3, Galovac 8, Gudovac 2, Korenovo 2, Podgorci 5, Predavac 6, Prgomlje 5, Sredice male 3, Sredice velike 27), u Općini Ivanska 15 (Ivanska 7, Narta 8), u Općini Kapela 34 (Hrgovljani 5, Kapela 8, Kobasičari 10, Križ 3, Mosti 6, Topolovac 2), u Općini Velika Pisanica 37 (Čadavac 5, Velika Pisanica 32), u Općini Rača 28 (Donja Kovačica 6, Slovinska kovačica 1, Nevinac 3, Mala Pisanica 2, Nova Rača 12, Stara Rača 4), u Općini Severin 40 (Bedenička 40, Babainac 4, Bedenik 6, Lasovac 10, Orovac 3, Severin 8, Šandrovac 3), u Općini Trojstvo 60 (Ciglena 7, Markovac 12, Plavnice 4, Prespa 4, Mišulinovac 5, Trojstvo Veliko 10, Novoseljani 11, Ždralovi 7); u Upravnom kotaru Čazma (koji se prije nazivao Križ) nastanjeno je sve ukupno 107 Židova, u Općini Čazma 20 (Čazma 15, Sišćani 5), u Općini Dubrava 24 (Brezje 4, Dubrava 20), u Gradu Ivaniću 18, u Općini Ivanić Kloštar 25 (Graberje 4, Ivanić Kloštar 16, Obreška 5), u Općini Križ 16 (Križ 15, Novoselec 1), u Općini Štefanje 4 (svi u Štefanju); u Kotaru Garešnica 104, u Općini Berek 14 (Oštri zid 4, Kostanjevc 2, Ploščica stara 2, Šimljana 6), u Općini Garešnica 54 (Garešnica 30, Palešnik 2, Pašijan 8, Popovac 5, Tomašica 9), u Općini Hercegovac 14 (Hercegovac 2, Ladislav 4, Trnovitica 8), u Općini Vukovje 12 (Velika Bršljanica 3, Kaniška Iva 2, Vukovje 7), u Općini Veliki Zdenci 10 (svi u Zdencima Velikim); u Kotaru Đurđevac 246, u Općini Ferdinandovac 23 (svi u Ferdinandovcu), u Općini Đurđevac 67 (Đurđevac 63, Kalinovac 4), u Općini Kloštar 30 (Budančevica 3, Suha Katalena 6, Kloštar 13, Kozarevac 5, Prugovac 3), u Općini Molve 19 (Molve 12, Gornja šuma 5, Repaš 2), u Općini Pitomača 54 (Mala Črešnjevica 1, Velika Črešnjevica 11, Grabovnica 2, Pitomača 40), u Sesvetama Podravskim 14 (u samom mjestu), u Virju 39 (Miholjanec 4, Virje 35); u Kotaru Grubišno Polje 115, u Općini Veliki Grđevac 64 (Velika Barna 2, Dražica 4, Grbavac 2, Veliki Grđevac 32, Gornja Kovačica 8, Šibenik 6, Topolovica 3, Zrinjska 7), u Općini Grubišno Polje 39 (Grubišno polje 36, Velike Petrovica 3), u Općini Ivanovo selo 12 (Jasenaš 8, Ivanovo selo 4); u Koprivničkom kotaru 209, u Općini Drnje 38 (Drnje 7, Keter 5, Sigetec 26), u Općini Gola 86 (Gola 59, Gotalovo 3, Ždala 24), u Općini Hlebina 14 (svi u Hlebinama), u Općini Novigrad Podravski 20 (Delove 2, Novigrad Podravski 16, Plavšinar 2), u Općini Peteranec 12 (svi u Peterancu), u Općini Sokolovac 39 (Botinovac 5, Jagnjedovac 7, Veliki Poganac

⁵³ *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., 34. M. Švob, Naseljavanje Židova u Slavoniju, 184., 191; M. Švob na jednoj stranici navodi 20.394, na drugoj 20.216 Židova.

⁵⁴ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatsko i Slavoniji*, sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 354.

⁵⁵ Isto, 354.

7, Sokolovac 20); u Križevačkom kotaru 135, u Općini Gradec 16 (Gradec 10, Repinec 6), u Općini Raven 14 (Donja Brckovčina 2, Erdovec 5, Raven veliki 7), u Općini Sveti Ivan Žabno 40 (Cirkvena-Kuštani 6, Kraljevac-Kovačevac 5, Sveti Ivan Žabno 29), u Općini Sv. Petar Orehovec 4 (Kalnik 2, Miholjec 2), u Općini Vojakovac 31 (Apatovac 2, Glogovnica 4, Sveta Helena, Sveti Petar Čvrstec 4, Trema 2, Vojakovac 14), u Općini Vrbovec 30 (Dijaneš-Gaj 1, Gostović 1, Poljana 4, Rakovec 3, Vrbovec 21); u Upravnom kotaru Kutina 151, u Općini Kutina 90 (Ilova 5, Kutina 81, Repušnica 4), u Općini Ludina 1 (Donja Vlahinička 1), u Općini Popovača 60 (Gračenica 5, Gornja Jelenska 6, Popovača 33, Potok 4, Pusta Lipovica 1, Stružec 6, Voloder 5); u gradovima su bili raspoređeni ovako: Bjelovar 310, Koprivnica 382 (368 u Koprivnici i 14 u Bregima) i u Križevcima 230 Židova.⁵⁶

Popis 1910.

Nekoliko godina prije izbijanja Prvog svjetskog rata, 1910., u Hrvatskoj je već živio 21.231 Židov ili 0,8% u odnosu na ostalo stanovništvo,⁵⁷ a na području Bjelovarsko-križevačke županije 2.406 Židova.⁵⁸ U Bjelovarskom kotaru popisano ih je 250, a raspoređeni su ovako: u Općini Farkaševac 12 (Bolč 4, Farkaševac 5, Srpska Kapela 3), u Općini Gudovac 70 (Gudovac 6, Plavnice 8, Prgomlje 3, Male Sredice 7, Velike Sredice 46) u Općini Ivanska 22 (Ivanska 16, Narta 6), u Općini Kapela 8 (Gornji Križ 4, Kobasičari 4), u Općini Rača 29 (Donja Kovačica 5, Mala Pisanica 7, Rača 15, Slovinska Kovačica 2), u Općini Severin 32 (Bedenička 3, Bedenik 6, Lasovac 6, Severin 6, Šandrovac 11), u Općini Trojstvo 48 (Ciglana 5, Gornje Plavnice-Čurlovac 5, Prespa 10, Trojstveni Markovac 5, Trojstvo 12, Ždralovi 11); u Čazmanskom kotaru 109 (odnosno 89, ostalo se odnosi na Grad Ivanić), a raspoređeni su ovako: u Općini Čazma 25 (Bojana 3, Čazma 19, Siščani 3), u Općini Dubrava 25 (svi u Dubravi), u Ivanić Gradu 10, u Općini Kloštar-Ivanić 26 (Kloštar Ivanić 14, Obreška 4, Šarampov 8), u Općini Križ 18 (Križ 13, Novoselec 5), u Općini Štefanje 5 (Laminac 2, Štefanje 3); u Garešničkom kotaru 105, a raspoređeni su ovako: u Općini Berek 18 (Berečki Kostanjevac 2, Nova Ploščica 2, Samarica 6, Stara Ploščica 4, Šmiljana 4), u Općini Garešnica 40 (Garešnica 25, Palešnik 3, Pašijan 3, Tomašica 3, Trnovitički Popovac 6), u Općini Hercegovac 25 (Hercegeovac 6, Ladislav 5, Trnovitica 13, Velika Trnava 1), u Općini Veliki Zdenci 12, u Općini Vukovje 10 (Kaniška Iva 3, Stupovača 4, Vukovje 3); u Đurđevačkom kotaru 213, u Općini Ferdinandovac 25 (svi u Ferdinandovcu), u općini Đurđevac 55

⁵⁶ *Popis žiteljstva od 31. XII.1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1914., 222. – 261.

⁵⁷ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, sastavio i izdao Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 47., 304.

⁵⁸ Isto, 304.

(Đurđevac 51, Sirova Katalena 4), u Općini Kalinovac 5 (svi u Kalinovcu), u Općini Kloštar 22 (Budančevica 4, Kloštar 9, Kozarevac 4, Prugovac 5), u Općini Molve 15 (svi u Molve), u Općini Pitomača 41 (Grabovnica 7, Mala Črešnjevica 3, Pitomača 26, Velika Črešnjevica 5), u Općini Podravske Sesvete 11 (svi u Podravskim Sesvetama), u Općini Virje 39 (svi u Virju); u Kotaru Grubišno Polje 113, u Općini Grubišno Polje 33 (Dapčevica 1, Grubišno Polje 27, Velika Peratovica 5), u Općini Ivanovo Selo 16 (Jasenaš 5, Rašenica 6, Turčević Polje 5), u Općini Veliki Grđevac 64 (Dražica 1, Gornja Kovačica 9, Grbavac 1, Pavlovac 11, Šibenik 3, Velika Barna 10 i Veliki Grđevac 29). U Koprivničkom kotaru 175, u Općini Drnje 17 (Drnje 8, Sigetec 6, Torčec 3), u Općini Gola 63 (Gola 42, Gotalovo 6, Ždala 15), u Općini Hlebina 14 (svi u Hlebinama), u Općini Peteranec 17 (Herešin 2, Peteranec 15), u Općini Novigrad Podravski 28 (Delovi 3, Glogovac 1, Plavšinc 3, Novigrad Podravski 21), u Općini Sokolovac 36 (Botinovac 3, Jagnjedovac 7, Sokolovac 19, Velika Mučna 7); u Križevačkom kotaru 123, u Općini Gradec 10 (Gradec 4, Gradečki Pavlovec 6), u Općini Raven 6 (svi u Ravenu), u Općini Sveti Ivan Žabno 32 (Cirkvena 5, Sveti Ivan Žabno 27, u Općini Sveti Petar Orehovec 3 (Miholec 3), u Općini Vojakovac 23 (Apatovac 2, Sveti Petar Čvrstec 6, Vojakovac 11, Vojakovački Kloštar 4), u Općini Vrbovec 49 (Gostović 5, Vrbovec 34, Vrbovečka Poljana 4, Vrbovečki Rakovac 6); u Kutinskom kotaru 155, u Općini Kutina 117 (Ilova 4, Kutina 113), u Općini Ludina 1 (svi u Općini Grabov Potok – Donja Vlahinička), u Popovači 37 (Gračenica 5, Popovača 25, Potok 3, Voloder 4). Po gradovima Židovi su bili raspoređeni ovako: u Bjelovaru je živjelo 488 Židova, u Ivanić Gradu 10, u Koprivnici 447, a u Križevcima 228.⁵⁹

Tablica 3. Brojčano stanje kretanja Židova na području Bjelovarsko-križevačke županije (1880. – 1910.)^{60 61 62 63}

Naselje/kotar	1880	1890 ⁶⁰	1900 ⁶¹	1910 ⁶²
Farkaševac	11	18	7	12
Gudovac	16	21	61	70
Ivanska ⁶³	7	8	15	22

⁵⁹ Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, 195. – 286.

⁶⁰ Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890., Zagreb, 1892., 90. – 105.

⁶¹ Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1914., 222. – 261.

⁶² Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Kraljevinama u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1914., 195. – 286.

⁶³ Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, U prethodnom popisu u Općini Ivanska nalazila su se mjesta Blatnica, Laminac-Grabovac, Sušnjara, koji su sada formirani u zasebnu Općinu Štefanje i pripadaju Kotaru Čazma

Naselje/kotar	1880	1890 ⁶⁰	1900 ⁶¹	1910 ⁶²
Kapela	19	39	34	8
Velika Pisanica ⁶⁴			37	29
Rača	11	24	28	29
Severin ⁶⁵	15	35	40	32
Trojstvo ⁶⁶	8	20	60	48
1. Kotar Bjelovar	87	165	282	250
Berek	3	10	14	18
Garešnica	9	29	54	40
Hercegovac	18	39	14	25
Veliki Zdenci ⁶⁷			10	12
Vukovje	13	7	12	10
2. Kotar Garešnica	43	85	104	105
Ferdinandovac	11	32	23	23
Đurđevac	53	57	67	55
Kalinovac ⁶⁸				5
Molve ⁶⁹	/	/	19	15
Kloštar	26	27	30	22
Pitomača	13	44	54	41
Sesvete		11	14	11
Virje	70	65	39	39

⁶⁴ Popis žiteljstva od 31. XII.1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, 226. U popisu iz 1900. Velika Pisanica pojavljuje se kao zasebna općina pod koju spadaju Bačkovica, Čađavac i Velika Pisanica, a u prethodnom popisu, ta su mjesta bila unutar Općine Severin.

⁶⁵ Popis žiteljstva od 31. XII.1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1914., pod Općinom Severin više se ne nalaze mjesta Velika Pisanica, Bačkovica i Čađavac.

⁶⁶ Popis žiteljstva od 31. XII.1900. U prethodnom popisu unutar Općine Trojstvo, u Bjelovarskome kotaru, nalazilo se mjesto Ivanovčani kao zasebno popisano, a sada je unutar drugih općina.

⁶⁷ Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije – Repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890., Kr. Statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1892., 94. U popisu 1890. Veliki Zdenci nalazili su se unutar Općine Hercegovac u Garešničkom kotaru.

⁶⁸ Popis žiteljstva od 31. XII.1910. u Kraljevinama u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1914.; u prethodnim popisima Kalinovac nije bio posebna općina, već se popisivao unutar Općine Đurđevac.

⁶⁹ Popis žiteljstva od 31. XII.1900. u prethodnom popisu Molve su bile u Kotaru Koprivnica kao zasebna općina, a sada su zasebna općina unutar Kotara Đurđevac.

Naselje/kotar	1880	1890 ⁶⁰	1900 ⁶¹	1910 ⁶²
3. Kotar Đurđevac	173	236	246	213
Grđevac/Grđevac Veliki	7	33	64	64
Grubišno Polje	24	48	39	33
Ivanovo Selo ⁷⁰			12	16
4. Kotar Grubišno Polje	34	81	115	113
Drnje			38	17
Gola		86	86	63
Molve		16	/	/
Hlebine	/	/	14	14
Novi Grad	38	60	20	28
Peteranec	108	79	12	17
Sokolovac	24	47	39	36
5. Kotar Koprivnica⁷¹	170	258	209	175
Čazma	4	9	20	25
Dubrava	6	5	24	25
Ivanić Kloštar	2	6	25	26
Štefanje ⁷²			4	5
Križ	15	13	16	18
Kutina	92	106	/	/
Ludina	10	5	/	/
Popovača	59	44	/	/

⁷⁰ Popis žiteljstva od 31. XII.1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji; u popisu iz 1890. pod Općinom Grubišno Polje nalazila su se mjesta Jasenaš, Donja Rašenica i Tarčević Polje, a sada je to zasebna Općina Ivanovo Selo.

⁷¹ Popis žiteljstva od 31. XII.1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji; u prethodnom popisu novostvorena Općina Drnje bila je dio Općine Peteranec, a ne zasebna općina. Isto tako pod Upravni kotar Koprivnica spadala je i Općina Molve, koja je sada zasebna općina, ali unutar Kotara Đurđevac. Slično je i s novostvorenom Općinom Hlebine, koja se u prethodnom popisu nalazila unutar Općine Peteranec, sa sada je zasebna općina. Općina Peteranec pod sobom je imala samo Herešin i Peteranec, a iz nje su izuzeta mjesta Drnje, koje je postalo zasebna općina, Hlebine, koje je također postalo zasebna općina, i Segetec, koje se nalazi unutar Općine Drenje.

⁷² Popis žiteljstva od 31. XII.1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji; mjesta Blatinica, Laminac, Štefanje i Šušnjara, koja su se nalazila u Općini Ivanska, a koja je bila u Bjelovarskom kotaru, formirana je nova općina Štefanje, koja je smještena u Čazmanski kotar.

Naselje/kotar	1880	1890 ⁶⁰	1900 ⁶¹	1910 ⁶²
6. Kotar Križ/Čazma⁷³	188	188	89	99
Gradec ⁷⁴			16	10
Raven	25	11	14	6
Sv. Ivan Žabno	12	19	40	32
Sv. Petar Orehovec	23	6	4	3
Vojakovac	16	11	31	23
Vrbovec	41	56	43	49
7. Kotar Križevci	117	103	135	123
Kutina	/	/	90	117
Ludina	/	/	1	1
Popovača	/	/	60	37
8. Kotar Kutina			151	155
Grad Bjelovar	97	216	310	488
Grad Ivanić Grad	1	22	18	10
Grad Koprivnica/Bregi	383	398	382	447
Grad Križevci	173	243	230	228
Ukupno Bjelovarsko-križevačka županija	1.463	1.995	2.271	2.406

Izvor: *Političko i sudbeno razdieljenje kraljeviná Hrvatske i Slavonije repertorij mjesta po posljedch popisa godine 1880.*, Zagreb, 1889.; *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, repertorij mjesta po posljedch popisa godine 1890.*, Zagreb, 1892., *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji* (demografske prilike i zgrade za stanovanje), sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914.

Iz analize popisa u razdoblju 1880. – 1910. (tablica 3) vidljivo je da je broj Židova iz jednog popisnog razdoblja u drugome u stalnom povećanju. Isto je tako i broj Židova na području Bjelovarsko-križevačke županije u porastu. Većina kotara i općina (tablica 3) u Bjelovarsko-križevačkoj županiji bilježi u razdoblju 1880. – 1900. porast, da bi 1900. – 1910. u nekoliko kotara (Bjelovar, Đurđevac, Grubišno Polje, Koprivnica i Križevci) i općina bilo zabilježeno i smanjenje broja

⁷³ Popis žiteljstva od 31. XII.1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji; u prethodnom popisu ovaj se kotar navodio pod imenom Križ, a u popisu iz 1900. navodi se kao Kotar Čazma. Iz spomenutog kotara u međuvremenu je izdvojena Općina Kutina, koja je postala zaseban Kotar Kutina s općinama Kutina, Ludina i Popovača.

⁷⁴ Popis žiteljstva od 31. XII.1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji; u prethodnom popisu mjesta općine Gradec, Gradec i Podjales nalazila su se u sklopu Općine Vrbovec unutar istoga kotara.

židovskog stanovništva. Istovremeno se povećava broj Židova u gradovima, pa se može pretpostaviti da su se židovske obitelji preselile unutar općine ili kotara ili u susjedni grad (Bjelovar, Koprivnica ili čak dalje, u Zagreb). U razdoblju 1880. – 1910. u Hrvatskoj je dvadeset mjesta imalo status grada (u tablici nisu navedeni Bakar i Senj, te je upitan status Ivanića kao grada, *op. a.*). Brojčani porast gradova u odnosu na ranija popisna razdoblja (1857. bilo je 9 gradova, a 1869. 12 gradskih naselja) rezultat je priključenja nekadašnjih krajiških komuniteta koji nakon 1871. dobivaju status slobodnih gradova (*Zakon o gradovima i općinama*, 1871.).⁷⁵ Istovremeno dolazi do modernizacijskih procesa koji su bili osnovni preduvjet za industrijalizaciju, što dovodi i do pojačanih migracija u gradove. Gradska su naselja kao institucionalna, industrijska ili upravno-politička središta u znatnom većem broju privlačila nove stanovnike, osobito strance. Tako je naprimjer razlika u povećanju stanovništva 1890. u naseljima iznad 2.000 stanovnika u odnosu na 1880. iznosila 15%, a pozitivna razlika u gradskom stanovništvu bila je 9% u odnosu na 1880. godinu. Iako je taj rast u početku bio skromnih razmjera, navijestio je početni fenomen unutarnjih migracija na relaciji selo – grad. Stanovništvo je najbrže raslo u gradskim naseljima koja su imala određene pretpostavke za društveno-gospodarski razvoj. Najviše se u tom procesu isticao grad Zagreb, koji je postao glavni grad Hrvatske te je sve više dobivao obilježja modernog središta. Manja gradska naselja demografski su stagnirala, pa i propadala, jer se u njima nije razvijala ekonomska osnova koja bi mogla privući i zadržati stanovništvo.⁷⁶ Iz tablice 4 vidljivo je da dolazi do migracije židovskog stanovništva prema gradovima. Gradovi i veća mjesta oduvijek su privlačili Židove. Do 1840. godine Židovima je bilo zabranjeno nastanjivanje nekih slobodnih kraljevskih gradova, te su uglavnom nastanjivali seoska područja ili manja mjesta.⁷⁷ Pedesetih godina 19. stoljeća počinju migracije selo – grad. Najbolji je primjer za to Osijek, u kojem Židovi do četrdesetih godina 19. stoljeća nisu smjeli stanovati, da bi već 1880. godine Osijek bio prvi u Hrvatskoj po broju židovskog stanovništva. Nagli porast židovskog stanovništva zabilježen je i u Bjelovaru, u kojem je 1880. bilo 97, a 1910. već 488 Židova. Međutim nakon 1880. godine broj Židova najbrže raste u Zagrebu negoli u ostalim gradovima, kao i u samom Osijeku, što ne iznenađuje jer se u njima nalaze sve važne institucije i poduzeća u čijoj izgradnji sudjeluju Židovi.

---

⁷⁵ B. Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo Banske Hrvatske*, 136.

⁷⁶ B. Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo Banske Hrvatske*, 165., 202.

⁷⁷ Ljiljana Dobrovšak, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, 87. – 398.

Tablica 4. Židovi po gradovima u Hrvatskoj od 1880. do 1910.

Grad	1880.	1890.	1900.	1910.
Zagreb	1.281	1.941	3.237	4.233
Osijek	1.493	1.585	2.070	2.340
Požega	156	224	327	327
Brod na Savi	263	287	387	558
Karlovac	230	227	324	320
Kostajnica	39	30	29	23
Petrinja	22	31	39	52
Sisak	232	316	389	392
Varaždin	558	630	728	619
Bjelovar	97	216	310	488
Koprivnica/Bregi	383	398	382	447
Križevci	173	243	230	228
Srijemski Karlovci	2	3	2	3
Mitrovica	110	116	183	219
Petrovaradin	6	17	41	169
Ruma	138	193	244	244
Zemun	589	662	648	681

Izvor: *Političko i sudbeno razdieljenje kraljeviná Hrvatske i Slavonije repertorij mjestá po posljedch popisa godine 1880.*, Zagreb, 1889.; *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, repertorij mjestá po posljedch popisa godine 1890.*, Zagreb, 1892., *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji* (demografske prilike i zgrade za stanovanje), sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914.

U odnosu na ostale županije u Hrvatskoj i Slavoniji, Bjelovarsko-križevačka županija (vidi tablicu 5) po broju Židova nalazi se nakon Ličko-krbavske, Modruško-riječke i Varaždinske, a ispred nje su Požeška, Srijemska, Virovitička i Zagrebačka, županije u kojima se prisutnost Židova bilježi već s kraja 18. stoljeća, a i koje sa svojim urbanim središtima (Zagreb, Osijek, Požega i dr.) bilježe ubrzan rast židovskog stanovništva.

Tablica 5. Židovi od 1880. do 1910. po županijama u Hrvatskoj i Slavoniji

Županija	1880.	1890.	1900.	1910.
Lika – Krbava	10	7	7	12
Modruško-riječka županija	89	258	335	382
Zagrebačka županija	2.400	3.264	4.659	5.680
Varaždinska županija	1.420	1.585	1.626	1.341
Bjelovarsko-križevačka županija	1.463	1.995	2.271	2.406
Požeška županija	1.337	1.928	2.390	2.432
Virovitička županija	3.721	4.465	5.044	5.199
Srijemska županija	3.048	3.759	3.896	3.779
Ukupno Hrvatska i Slavonija	13.488	17.261	20.032	21.231

Izvor: *Političko i sudbeno razdieljenje kraljeviná Hrvatske i Slavonije repertorij mjestá po posljedch popisa godine 1880.*, Zagreb, 1889.; *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, repertorij mjesta po posljedch popisa godine 1890.*, Zagreb, 1892., *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatsko i Slavoniji*, sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji* (demografske prilike i zgrade za stanovanje) sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914.

Židovske zajednice na području Bjelovarsko-križevačke županije

Židovi su, kao što je vidljivo već od početka 19. stoljeća, naseljavali ovaj prostor, ali je znatniji val doseljavanja ipak uslijedio pedesetih godina 19. stoljeća. Iznimku je činio prostor Vojne krajine u koji, po zakonu, nisu imali pristupa, ali u kojem su zabilježeni u gradovima (u nekim i u 18. stoljeću), ali ne i po selima i manjim mjestima. Na prostor Vojne krajine Židovi se počinju doseljevati nakon 1868., odnosno nakon Austrijskog temeljnog zakona od 21. prosinca 1867. kojim je proglašena ravnopravnost Židova i koji se protezao i na Vojnu krajinu. Budući da je Bjelovarsko-križevačka županija bila do 1871. podijeljena između Civilne i Vojne Hrvatske, na njezinu teritoriju vladali su i različiti zakoni. U civilnom dijelu Židovi se pojavljuju nešto ranije negoli u vojnom, a opet u nekim vojnim komunitetima Židovi su zabilježeni ranije negoli u gradovima. Na području Bjelovarsko-križevačke županije osnovano je nekoliko židovskih općina, u Bjelovaru, Križevcima, Koprivnici i Kutini.

U Bjelovaru su Židovi navedeni već krajem 18. stoljeća, a židovska vjerska općina osnovana je 23. veljače 1877. (službeno potvrđena 1879.). Hram je sagrađen

1882. godine.⁷⁸ I u Križevcima su Židovi zabilježeni u drugoj polovici 18. stoljeća, a općinu, prema postojećim informacijama, imaju od 1844. godine. Iste je godine u kući Adama Breyera uređena prva bogomolja, a kasnije, između 1890. i 1895., grade novu sinagogu.⁷⁹ U Koprivnici su Židovi zabilježeni vrlo rano, neka se imena spominju čak i u 17. stoljeću, iako se u sam grad počinju naseljavati početkom 18. stoljeća. Do kraja 1848. Židovi u Koprivnici uspjeli su organizirati i svoje vjerske institucije. Prema nekim podacima, u Koprivnici već od 1834. postoji židovsko društvo *Chevra Kadischa* sa svrhom potpomaganja u organizaciji pogreba,⁸⁰ a prvi pokopi na koprivničkom se groblju provode od 1842.⁸¹ U dopisu Židovske općine iz Koprivnice Odjelu za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade navodi se da je Židovska općina utemeljena 1847. godine.⁸² Hram je izgrađen 1875./76.⁸³ U Kutini se Židovi pojavljuju dvadesetih godina 19. stoljeća (1822.), a Općinu utemeljuju 1877. godine. Hram je izgrađen 1913./1914. godine.⁸⁴

Zaključak

Nakraju možemo reći da su se Židovi na prostor Bjelovarsko-križevačke županije (neovisno o tome kako se ona u određenom razdoblju zvala) počeli naseljavati od početka 19. stoljeća, ali da se precizniji demografski podaci mogu pratiti tek nakon 1851., odnosno 1857. godine. Broj se Židova od pedesetih godina 19. stoljeća pa sve do 1918. iz godine u godinu povećavao. Godine 1880. na području Bjelovarsko-križevačke županije živjela su 1.463 Židova, deset godina kasnije, 1890., već 1.995 Židova, 1900. – 2.271 pripadnik židovske zajednice, dok je 1910., pred Prvi svjetski rat, tamo živjelo 2.406 Židova. Najveći je porast broja Židova bio u Bjelovaru, a

⁷⁸ Mladen Medar, prilog istraživanju povijesti Židova u Bjelovaru, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački rad u Bjelovaru*, 1., Zagreb – Bjelovar 2007., 161. – 177.

⁷⁹ Lj. Dobrovšak, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, 172., Zlatko Karač, *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, Zagreb, 2000., 36.; Ivan Peklić, *Crtice iz života Židova u Križevcima*, *Cris*, VII., br.1./2005., 153. – 159.

⁸⁰ Gyula/Julije Diamant, *A zsidók története Horvátországban az egyenjogúsításig*, Budapest, 1912., 34.

⁸¹ Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj – migracije i promjene u židovskoj populaciji*, Zagreb, 1997., 182.

⁸² Hrvatski državni arhiv u Zagrebu – Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade, kutija 30./1892., spis 34 (14.588/1892.).

⁸³ Ljiljana Dobrovšak, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, 172.; Zlatko Karač, *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, Zagreb, 2000., 32.

⁸⁴ Ljiljana Dobrovšak, *Židovska zajednica u Moslavini i Kutini*, *Zbornik Moslavine VII.-VIII.*, 2004./2005, Kutina, 2005., 112. – 140.

slijede ga Koprivnica te Križevci. U većini kotara Bjelovarsko-križevačke županije do 1900. broj je Židova u porastu, dok je između 1900. i 1910. u dijelu kotara i općina zabilježen manji pad u broju židovskog stanovništva, a u gradovima porast – što nam govori da se Židovi preseljavaju iz manjih mjesta i sela u gradove u kojima nastaju njihove općine i vjerske institucije.

Izvori

- Hrvatski državni arhiv u Zagrebu – *Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade*, kutija 30./1892.
- A magyar Korona Országai ban az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei a Hasznos házi állatok*, Az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, Pest, 1871./ *Ergebnisse der in den Ländern der ungarischen Krone am anfang des Jahres 1870. vollzogenen Volkszählung sammt nachweisung der nutzbaren Haustiere*, König. Ungarische Statistische Bureau, Pest, 1871.
- Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 299. – 31. prosinca 1851.
- Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 16. – 21. siječnja 1852.
- Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 133. – 12. lipnja 1854.
- Carsko kraljevske službene Narodne novine*, br. 55. – 7. ožujka 1860; br. 210. – 13. rujna 1860.
- Narodne novine*, br. 145. – 26. lipnja 1850.
- Narodne novine*, br. 14. – 18. siječnja 1860.
- Političko i sudbeno razdieljenje kraljeviná Hrvatske i Slavonije repertorij mjestá po posljedch popisa godine 1880.*, Zagreb, 1889.
- Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, repertorij mjesta po posljedcch popisa godine 1890.*, Zagreb, 1892.
- Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914.
- Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji* (demografske prilike i zgrade za stanovanje), sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914.
- Sbornik zakonak i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1863., sv. I. Zagreb, 1881.
- Sbornik zakona i naredaba od godine 1871.*, komad IV, broj 5., 29. prosinca 1870.
- Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju od godine 1874.*, Zagreb, 1875.
- Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju za 1875.*, Zagreb, 1876.
- Sbornik zakonah i naredabah valjanih za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1886.*, Zagreb, 1887.

Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857., herausgegeben vom K. K. Ministerium des innern, Wien, 1859.

Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie zusammengestellt von der K. K. Direktion der administrativen, Neue Folge, III. band die jahre 1855., 1856 und 1857 umfassend, Wien, 1861.

Zemaljsko-vladin list za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju godine 1854., razdjel prvi, godina 1854., Zagreb, 1854.

Literatura

Bihl Wolfdieter, Das Judentum Ungarns 1780. – 1914., *Studia Judaica Austriaca*, bd. III., Eisenstadt, 1976.

Bresztyenszky Šandor, *Izraeličani i vršenje patronatskog prava*, Zagreb, 1890.

Diamant Gyula/Julije, *A zsidók története Horvátországban az egyenjogúsításig*, Budapest, 1912.

Dobrovšak Ljiljana, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, doktorska disertacija, Zagreb, 2007.

Dobrovšak Ljiljana, *Židovska zajednica u Moslavini i Kutini*, *Zbornik Moslavine VII. – VIII.*, 2004./2005, Kutina, 2005., 112. – 140.

Erceg Ivan, Pripreme i struktura Jozefinskog popisa, *Acta Historico-oeconomica*, vol. 18., (1.), Zagreb, 1991.

Fényes Elek, *Magyarország statistikája*, Pesten, 1842./1843.

Gross Mirjana / Szabo Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu – društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992.

Gross Mirjana, *Počeci moderne Hrvatske – Neoaposlutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850. – 1860.*, Globus, Zagreb, 1985.

Karač Zlatko, *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, Zagreb, 2000.

Laszlo Erno, *Hungarian Jewry: Settlement and Demography 1735.-38 to 1910.*, *Hungarian-Jewish Studies*, New York, 1966.

Lorković Mladen, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb, pretisak, 1996.

Medar Mladen, Prilog istraživanju povijesti Židova u Bjelovaru, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački rad u Bjelovaru*, 1., Zagreb – Bjelovar, 2007.

Pavličević Dragutin, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881.*, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996.

Peklić Ivan, *Crtice iz života Židova u Križevcima*, *Cris*, VII., br.1./2005.

- Potrebica Filip, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća, Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996.
- Sabljar Vinko, *Miestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije Hérvatske i Slavonije*, Zagreb, 1866.
- Serdar Vladimir, *Popis stanovništva u hrvatskim krajevima godine 1857.*, *Statistička revija*, br. 1., mart, Beograd, 1951.
- Slukan Altić Mirela, *Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije*, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 2., Zagreb – Bjelovar, 2008.
- Smrekar Milan, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga I., 1899.
- Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905.
- Szabo Agneza, *Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. – 1910.*, *Naše teme*, 33 (7. – 8.), Zagreb, 1989., 2128. – 2138.
- Švob Melita, *Naseljavanje Židova u Slavoniju (prema popisima stanovništva od 1857. do 1991. i drugim dokumentima)*, *Migracije u Hrvatskoj – regionalni pristup*, ur. Ivan Lajić, Zagreb, 1998.
- Švob Melita, *Židovi u Hrvatskoj – migracije i promjene u židovskoj populaciji*, Zagreb, 1997., 182.
- Vranješ-Šoljan Božena, *Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860. – 1918.*, *Radovi*, 31., Zagreb, 1998.
- Vranješ-Šoljan Božena, *Stanovništvo Banske Hrvatske*, Zagreb, 2009.
- Zoričić Milovan, *Statističke crtice o Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1885.
- Zoričić Milovan, *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1883.

The Jews in the Area of the Bjelovar-Križevci County (1857- 1918) Presented in Figures

Summary

The paper states some of the most basic historical and statistic data regarding the Jewish community in the Bjelovar-Križevci County between 1857 and 1918. In the period between 1857 and 1922, the name and the borders of the Bjelovar-Križevci County changed on several occasions (the Bjelovar County, particularly the Križevci County, then the Bjelovar-Križevci County, and finally the Bjelovar-Bilogora County); similarly did the borders of the interior districts, which fact hindered the research to a certain extent. Hence, this paper focuses on the demographic changes in the period between the census of 1880 and the census of 1910. Though the presence of the first Jews in the area of the Bjelovar-Križevci County was recorded rather early – at the beginning of the 19th century, more precise demographic reports are dated only after 1851, or rather 1857 – the year of the first official census. Each of the censuses between the 1850s and 1918 (1857, 1880, 1890, 1900 and 1910) listed a higher number of Jews; finally, in 1910, 2,406 Jews inhabited the Bjelovar-Križevci County, mostly the Bjelovar district and the County's urban area (Bjelovar, Koprivnica and Križevci). In the area of the Berak Municipality, very few Jews lived (a couple of families), while they had never inhabited Podgarić.

Keywords: the Bjelovar-Križevci County; censuses; the Jews.

Dr. sc. Ljiljana Dobrovšak
Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“
Marulićev trg 19
10 000 Zagreb
+3851 4886-804

